

Bronnen uit een coöperatief verleden. De archieven van SM Het Volksrecht Kortrijk en SM De Plicht Menen/Coöperatief Verbond Menen-Roeselare-leper

Jan Laplasse, Amsab

Projectvoorstelling

In het kader van het Max Wildiers-fonds startte in april 2000 in Amsab een FWO-project onder de titel 'Valorisatie van het bronnenmateriaal van de coöperatieve beweging in Vlaanderen (1880-1980)'. Opzet is het in kaart brengen en voor wetenschappelijk onderzoek toegankelijk maken van bronnen betreffende de socialistische coöperatieve beweging in Vlaanderen. Het project loopt over een termijn van vier jaar en wordt uitgevoerd onder het oog van een wetenschappelijke begeleidingscommissie. Deze commissie bestaat, naast dr. Wouter Steenhaut (Amsab), uit prof. dr. Herman Balthazar en prof. dr. Gita Deneckere (Universiteit Gent), prof. dr. Bernard Thiry (Université de Liège), prof. dr. Marcel van der Linden (Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis en Vrije Universiteit Amsterdam) en prof. dr. Alan Burton (Monfort University Leicester).

De finaliteit ligt enerzijds in het inventariseren van de diverse coöperatieve ar-

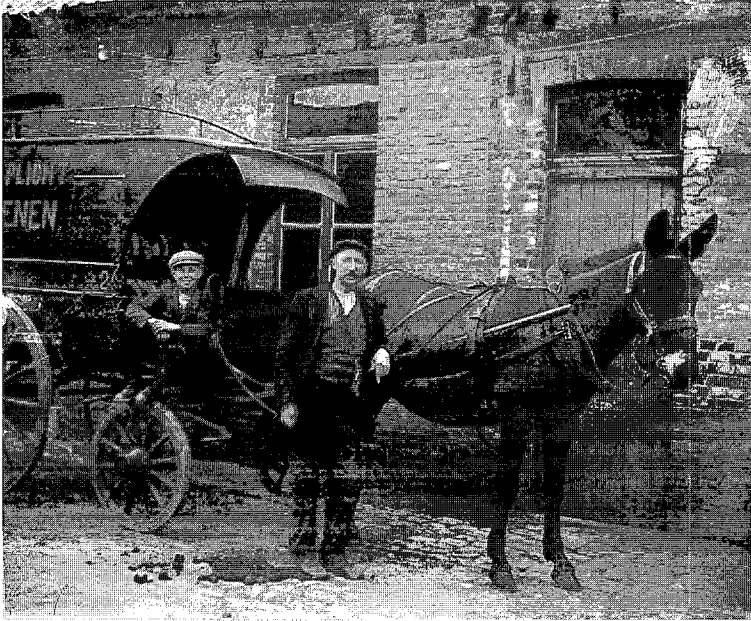
chiefvormers. Dit zijn: de koepelorganisatie Febecoop (Federatie der Belgische Coöperaties en haar voorlopers de Federatie van Belgische Samenwerkende Maatschappijen, de Belgische Samenwerkende Dienst en de Algemene Coöperatieve Vennootschap), de coöperatieve spaarbank CODEP (en haar voorloper Coop-Deposito's), P&V Verzekeringen (en haar voorlopers Sociale Voorzorg en Sociale Voorzorg Herverzekeringen) en tenslotte de diverse verbruiks- en productiecoöperaties die in navolging van de Samenwerkende Maatschappij (SM) Vooruit Gent (°1880) op lokale basis in Vlaanderen werden opgericht (zo bijvoorbeeld in Antwerpen, Deinze, Geraardsbergen, Kortrijk, Leuven, Lier, Lokeren, Mechelen, Menen, Oostende, Ronse, Sint-Niklaas en Wetteren). De inventarisatie van twee van deze lokale coöperaties, Kortrijk en Menen, wordt verder in dit artikel toegelicht.

Anderzijds wordt er gewerkt aan de voorbereiding van een tentoonstelling in 2003 met daaraan gekoppeld een tweedaagse internationale conferentie, afgesloten door de publicatie van de acta.

Van conglomeraat tot autonoom archief

Hoewel het gros van het archiefmateriaal van de plaatselijke coöperaties al begin jaren '80 door Amsab was verworven en toegankelijk gesteld, is het pas met het opstarten van het FWO-project dat er begonnen werd met het opmaken van inventarissen waarin deze maatschappijen als autonome archiefvormer werden be-

☛ *Het Volkshuis van SM De Plicht te Menen*

*Een broodkar
van de
coöperatie De
Plicht te
Menen*

naderd. Nogal wat coöperatieve archiefbestanden werden immers door de toenmalige Amsab-vorsers aangetroffen in de volkshuizen, samen met de papieren van de andere socialistische organisaties die er ooit hun zetel hadden (partij, vakbond, mutualiteit en vaak nog enkele aanverwante organisaties uit de socio-culturele sector). Het gevolg was telkens een erg heterogeen archiefconglomeraat dat de neerslag vormde van zowat de ganse lokale socialistische beweging⁽¹⁾. De plaatsingslijsten die deze 'collectie' moesten ontsluiten kregen dan ook vaak de veelzeggende titel 'socialistische actie' mee. Wie concreet de coöperatie onder de loep wou nemen, diende het gehele fonds te doorworstelen. Zo verging het ook Kortrijk en Menen. De opdracht bestond er dus in om, volgens de definitie van archief, alle stukken die ontvangen of op-

gemaakt werden door de coöperatie en die naar hun aard bestemd zijn om onder die maatschappij te blijven berusten, af te zonderen van de overige bescheiden en in een inventaris onder te brengen. In een eerste fase van het project werden de verbruikcoöperaties van Kortrijk en Menen aangepakt.

Twee verbruikcoöperaties in Zuid-West-Vlaanderen: Kortrijk en Menen

In de Zuid-West-Vlaamse grenssteden Kortrijk en Menen kwam de uitbouw van de coöperatie binnen de socialistische beweging vrij vroeg tot ontwikkeling. Zo werd reeds in april 1887 in Menen een Samenwerkende Stoelmakerij opgericht. Kort daarop volgde Voorwaarts, die een

volkshuis, kruidenierswinkel en bakkerij uitbaatte. Ondanks de lichte groei van Voorwaarts in de beginjaren, zou deze coöperatie toch sterk gebonden blijven aan haar Gentse voorbeeld Vooruit. Die afhankelijkheid, in combinatie met een verslechterde financiële toestand en de onbekwaamheid van haar beheerders leidde ertoe dat de maatschappij in september 1892 over kop ging. De faling sleurde de hele socialistische beweging van Meneen mee en maakte dat men er nog acht jaar zou moeten wachten vooraleer er een nieuwe belangrijke stap werd gezet. Voor Kortrijk echter, waar men tot voordien brood afnam van Voorwaarts, opende dit faillissement de deur voor een eigen coöperatieve bakkerij. In 1893 werd daartoe een huis met oven gehuurd in de Stasegemstraat. Pas vier jaar later, op 25 februari 1897, werd de SM Volksrecht Kortrijk officieel gesticht⁽²⁾. In Meneen startte op 1 juli 1900 de SM De Plicht⁽³⁾.

Beide coöperatieve vennootschappen vertoonden eenzelfde organisatorische structuur. Het hoogste gezag was belichaamd door de algemene vergadering, samengesteld uit alle leden-vennoten. Een beheerraad, bestaande uit minstens vijf beheerders, vertegenwoordigde de maatschappij in rechte en mocht alle handelingen in haar naam doen. Het dagelijks beheer was in handen van een door de beheerraad aangestelde bestuurder. Het toezicht over het beheer gebeurde door een college van commissarissen.

Naast een identiek organogram waren ook de handelsactiviteiten gelijklopend. Zoals bij haast alle verbruikcoöperaties

begon de werking met de uitbating van een bakkerij. Later breidde men dit uit tot "[...] het voortbrengen van brood en het verkoopen van eetwaren en allerlei goederen van gewoon verbruik". Bij de herziening van de statuten in 1921 werd dit voor De Plicht Meneen nog uitgebreid als volgt: "*Door middel van samenwerking, de verbetering van den stoffelijken en verstandelijken toestand harer leden. Zij mag ondernemen alles wat rechtstreeks of onrechtstreeks tot de verwezenlijking van dat doel strekt en inzonderheid alle ondernemingen aangaan van handel in en van voortbrenging van eetwaren, dranken, kleederen, kleedingstukken, schoeisels, breiwerk, fantasiën, juwelen, goudwerk, weefsels, spinsels, brandstoffen en andere waren die aan soortgelijke behoeften beantwoorden; volksapotheeken stichten; pensioenkassen, hulp-, zieken-, kraambed-, levensverzekering- en andere fondsen oprichten; boekeringen openen; de ontwikkeling van studie-, kunst-, toneel- en turnkringen bevorderen*"⁽⁴⁾. Om die doelstellingen te verwezenlijken bouwde men als het ware een eigen maatschappij in de maatschappij uit, waarbinnen de aangesloten leden via een uitgebreid netwerk hun hele leven lang konden bediend worden. Zo beschikten zowel Volksrecht als De Plicht over een bakkerij, winkels en magazijnen, cafés (volkshuizen), een kolenhandel, een cinema, een feestzaal, een reeks sociale fondsen (bij geboorte, ziekte, huwelijk en pensioen) en zelfs een eigen spaarkas⁽⁵⁾. Voor de uitbouw van een dergelijke organisatie inspireerde men zich op het aantekelijke model van de Gentse Vooruit.

Na een vrij constante groei tot vóór de Eerste Wereldoorlog, kenden de coöperaties in Kortrijk en Meneen vooral in de jaren '20 en begin jaren '30 een periode

SC 32

FÉDÉRATION DES SOCIÉTÉS COOPÉRATIVES

OFFICE COOPÉRATIF BELGE

Formule A (1)

1. N° de la société 32
 2. Société coopérative Volksrecht, à Kortrijk
 3. Branches exploitées: Boulangerie - Epicerie - Chaussures - Café.
Cuisine - Salle de fêtes - Alcool

4. Succursales à Kortrijk - 2 épicerie - Chaussures -
2 Cafés (Cuisine - Salle de fêtes)

Distrib. par: Courtrai, Mande, Haasbroek, Hulle, Bessines, Breda
 Courtrai: Magasin - Café (Salle de fêtes)
 Beule: Magasin - Café - Hételste - Café
 Sweveghem: Mag. à Café.

5. Ventes ambulantes en 1925/26: 1.248.845 fr.; en 191... fr.
 1924/25: 1.716.281 fr.; en 191... fr.

6. Chiffre d'affaires avec la Fédération.	1925/26	1924/25	diff. ant.
avec les filatures et tissages.	fr. 1.054.500	fr. 2.527.041	1924/25
avec la laiterie	fr. 18.000	fr. 15.350	1924/25
avec les autres coopératives de production	fr.	fr.	
<u>à textile de flandres</u>	fr. 2000	fr. 1700	5000
<u>S. P. C.</u>	fr. 6000	fr. 2300	
<u>Nouvelle Union de Caud</u>	fr.	fr. 800	
<u>Progrès husses</u>	fr. 12.000	fr. 10.000	5000
avec la F. S. C. et l'ensemble des institutions coopératives.	fr.	fr.	
TOTAL	fr.	fr.	

7. N'achète pas à la F. S. C. les articles suivants :
Farines - Margarine par Fed: nos pas diff - Charbon - en petite
(acte de De Don - (prix local) - Pats alimentaires (obrig. Roulers) - prix transport
bonnettes en partie de Roulet rouge (assortiment plus facile pour place/
Savons, usés de l'épave local.

(1) A préparer par les bureaux de la F. S. C. T. S. V. P.

Een pagina uit de erg gedetailleerde statistieken die de Office Coopératif Belge van alle aangesloten coöperaties bijhield. Hier enkele gegevens over de commerciële activiteiten van Volksrecht Kortrijk voor de periode 1925-1928

van geweldige expansie. Zo telde Volksrecht in 1930 naast haar centrale bakkerij ook nog zeven winkels en zeven volkshuizen, verspreid over de gemeenten Heule, Hulste, Harelbeke, Kortrijk, Marke en Zwevegem. In Menen was 1921 een opvallend scharnierjaar, toen de maatschappij na een groots aankoopplan van nieuwe gronden de bouw van een nieuw imposant volkshuis aanvatte. Datzelfde jaar werd De Plicht nog in haar slagkracht versterkt door de verkiezing van haar voorzitter, August Debunne, tot burgemeester van Menen. Ook de evolutie in de leden- en verkoopscijfers illustreren de opvallende vooruitgang. Het ledenaantal steeg tussen 1921 en 1927 van 523 naar 1350 terwijl de omzet in diezelfde periode verdrievoudigde van 1.500.094 naar 4.560.622 fr.⁽⁶⁾ In 1933 bereikte De Plicht met haar tien volkshuizen, dertien winkels, bakkerij en cinema de gemeenten Bissegem, Le Bizet, Geluwe, Gullegem, Komen, Menen, Moorsele, Wervik en Wevelgem. Menen was, na Gent en Antwerpen, uitgegroeid tot het derde socialistische steunpunt in Vlaanderen.

De steeds steviger commerciële greep die De Plicht kreeg, werkte als een magneet op de kleinere coöperaties in de omgeving. In 1928 slorpte ze SM De Zon Wevelgem op. In 1929 en 1931 volgden respectievelijk SM Ons Huis Moorsele en SM l'Avenir Komen. Volksrecht Kortrijk nam in 1942 SM Algemeen Welzijn uit Waregem over.

Ondanks deze fusies behield de lokale reflex de bovenhand. Nog lang na de Tweede Wereldoorlog bleven er in het arrondissement Kortrijk-Menen vier af-

zonderlijke coöperaties overeind. Naast Kortrijk en Menen waren dit La Fraternelle in Moeskroen en Le Progrès des Flandres in Dottenijs. Hoewel er geleidelijk aan wel gestreefd werd naar nauwere commerciële samenwerking bleef elke coöperatie nog vasthouden aan haar eigen autonomie, en dit op een ogenblik dat overal elders al fusies waren doorgevoerd, waardoor in de meeste regio's nog één coöperatie per arrondissement overbleef.

Pas begin jaren '60 zag men met de tegenvallende resultaten in dat een centralisatie van de activiteiten zich opdrong. In 1961 kwam er vanuit het coördinatiecomité van de Algemene Coöperatieve Vennootschap en Coop-Deposito's een voorstel tot samensmelting van de maatschappijen in Kortrijk, Moeskroen, Menen, Ronse, Roeselare en Ieper. In tweede instantie zou er gestreefd worden naar een gemeenschappelijke regionale bakkerij. In 1963 besprak men dan weer de mogelijke oprichting van een West-Vlaamse provinciale coöperatie. Zover zou het echter nooit komen want één voor één verdwenen de coöperaties uit het landschap. In 1966 drong een sanering van Het Volksrecht zich op en in september van dat jaar werd een eerste contactvergadering belegd met de Gentse Vooruit, die door de Algemene Coöperatieve Vennootschap was aangeduid als overnemer⁽⁷⁾. Op 24 november werd Volksrecht ontbonden⁽⁸⁾ en op 29 december besliste een buitengewone algemene vergadering van Vooruit tot fusie door opslorping⁽⁹⁾. De voormalige beheerraad van Volksrecht zou voortaan een gewestelijk coöperatief bestuur van Vooruit worden⁽¹⁰⁾.

Terwijl Kortrijk stilaan van het toneel aan het verdwijnen was, bracht men vanuit Menen een tweede fusiebeweging op gang. Op 22 mei 1963 nam De Plicht SM Hoop en Vertrouwen uit Ieper over⁽¹¹⁾. De buitengewone algemene vergadering van 25 april 1964 besliste vervolgens tot fusie met SM De Voorzorg Roeselare. De Plicht wijzigde bij die operatie haar naam in Coöperatief Verbond Menen-Roeselare-Ieper. De nieuwe beheerraad werd samengesteld uit vijf beheerders van Menen, vijf van Roeselare en één uit de voormalige Hoop en Vertrouwen van Ieper. De maatschappelijke zetel bleef in Menen⁽¹²⁾.

De doorgevoerde centralisatie kon echter de achteruitgang niet meer beletten. Het actieterrein versmalde meer en meer naar een kleinhandel in voedingswaren. De coöperatieve gedachte had immers allang de strijd tegen de opkomst van de moderne hypermarkten verloren. Bij vonnis van 7 november 1991 verklaarde de rechtbank van koophandel te Kortrijk het Coöperatief Verbond Menen-Roeselare-Ieper in staat van faillissement⁽¹³⁾.

Een archiefschema voor de ontsluiting van lokale coöperatieve vennootschappen

De sterk verstoorde orde waarin de twee archieven werden aangetroffen, maakte een haast volledige herordening noodzakelijk. Op basis van een institutioneel-historisch onderzoek enerzijds en kijkend naar enkele bestaande modelschema's voor bedrijfsarchieven en organisaties

anderzijds, werd een specifiek archiefschema opgemaakt waarmee alle lokale coöperaties kunnen worden ontsloten.

In dit archiefschema werd geopteerd voor een functionele indeling van het archief, met name een hoofdingeling algemeen-bijzonder met binnen het bijzondere een tweedeling organisatie-taakuitoefening. De indeling organisatie-taakuitoefening kan eigenlijk vertaald worden als een tweedeling interne functies-externe functies. Onder organisatie vallen de interne of bedrijfsondersteunende functies terwijl alles wat tot de externe of hoofdfuncties hoort, onder taakuitoefening valt. Die hoofdfuncties kunnen opgevat worden als activiteiten naar de buitenwereld toe of activiteiten die de coöperatie onderneemt om haar doel te bereiken.

De keuze voor een functionele indeling was vrij evident. Een hoofdingeling volgens organisaties lag veel minder voor de hand omdat uit een eerste onderzoek is gebleken dat de coöperaties geen langdurige en stabiele organisatievorm kenden. Hoewel ze in diverse commerciële takken actief waren, kenden ze toch geen echt afgelijnde bedrijfsafdelingen (bvb. een afdeling administratie, een afdeling verkoop,...).

Na het eigenlijke archief volgen de stukken die met een documentair doel werden bijeengebracht. In een vierde hoofdstuk is er plaats voor archieven van organisaties die weliswaar een autonoom wettelijk statuut hadden, maar die in hun werking zo nauw bij de coöperatie betrokken waren dat ze als 'gedeponeerd bij' kunnen worden bestempeld. In de inventaris van De Plicht werd hier onder andere het archiefje van de overgenomen SM

Ons Huis Moorsele ondergebracht, maar ook dat van de vzw Kunst en Kennis Menen, een in 1956 op initiatief van de De Plicht opgerichte vzw die de socio-culturele opvoeding van de arbeidersjeugd wou organiseren.

In een laatste hoofdstuk tenslotte worden stukken ondergebracht die om praktische redenen naar een ander departement van Amsab werden overgebracht, zoals foto's, gedrukte reeksen, affiches en iconografisch materiaal.

Het archief Volksrecht Kortrijk bestrijkt de periode 1892-1966. De Plicht Menen/Coöperatief Verbond Menen-Roeselare-Ieper loopt over 1900-1991. Samen met het erg interessante materiaal dat de Algemene Coöperatieve Vennootschap en haar voorganger de Belgische Samenwerkende Dienst over deze maatschappijen bijeenbracht, bieden beide fondsen nieuwe mogelijkheden voor wie historisch, bedrijfseconomisch, socio-politiek of zelfs kunsthistorisch onderzoek wil aanvatten. In elk geval is met deze twee inventarissen een belangrijk luik afgesloten in de ontsluiting van een eeuw West-Vlaamse coöperatieve geschiedenis.

- (1) De volkshuizen, gebouwd in opdracht van de coöperatie, fungeerden overall als spil van het regionaal socialistisch leven. Treffende gelijkenissen met de casus van het Antwerpse liberale leven zijn te vinden in: G. DE COSTER, De ontsluiting van partijarchief. Ervaringen met een archiefconglomeraat van Antwerpse politieke verenigingen. In: *Bibliotheek- & Archiefgids*, 74(1998)1, pp. 6-15.
- (2) *Bijlage tot het Belgisch Staatsblad*, 15-16.03.1897, nr. 944.
- (3) De officiële oprichtingsakte dateert van 11 mei 1902 en werd gepubliceerd in de *Bijlage tot het Belgisch Staatsblad*, 30.05.1902, nr. 2885.

- (4) *Bijlage tot het Belgisch Staatsblad*, 14.08.1921, nr. 8551.
- (5) De spaarkassen functioneerden aanvankelijk in de school van de 'moedercoöperaties' maar werden in 1933 als afzonderlijke maatschappij opgericht: in Kortrijk de SM Spaarkas Volksrecht en in Menen de SM Spaarkas Vooruit. Het avontuur was van erg korte duur want als gevolg van de crash van de Belgische Bank van de Arbeid in maart 1934 werd het de coöperaties verder verboden om instrestopbrengende gelddeposito's te ontvangen en dienden ze zich te onderwerpen aan het financieel en boekhoudkundig toezicht van Coop-Deposito's.
- (6) Deze cijfers zijn gebaseerd op de door de Belgische Samenwerkende Dienst (Office Coopératif Belge) verrichte jaarlijkse 'coöperatieve tellingen'. Amsab, archief Febecoop, doos 55.
- (7) Amsab, archief SM Vooruit, notulen van de beheerraad, 02.09.1966.
- (8) *Bijlage tot het Belgisch Staatsblad*, 07.12.1966, nr. 35635.
- (9) *Bijlage tot het Belgisch Staatsblad*, 21.01.1967, nr. 152-3.
- (10) AMSAB, archief SM Vooruit, notulen van de beheerraad, 06.01.1967.
- (11) *Bijlage tot het Belgisch Staatsblad*, 08.06.1963, nr. 16302 en terechtwijzing van 22.06.1963, nr. 18173bis.
- (12) *Bijlage tot het Belgisch Staatsblad*, 21.05.1964, nr. 13861.
- (13) *Belgisch Staatsblad*, 20.11.1991, p. 25971.

Selectieve bibliografie

- H. DEFOORT, *"Mijnheer Slunse": August Debunne (1872-1963), socialistisch pionier, volksvertegenwoordiger, burgemeester van Menen*, RUG, licentiaatsverhandeling, 1996.
- H. DEFOORT, *Mijnheer Slunse: het socialisme van August Debunne (1872-1963)*, Antwerpen-Baarn-Gent: Houtekiet-Amsab, 1998.
- N. DERYCKERE, *Bijdrage tot de geschiedenis van de socialistische arbeidersbeweging te Kortrijk. Organisatorische ontwikkeling (1876-1921)*, VUB, licentiaatsverhandeling, 1972.
- V. SERWY, *La Coopération en Belgique, tome II: La Formation de la Coopération 1880-1914 (suite et fin)*, Bruxelles: Les Propagateurs de la Coopération, 1946, pp. 261-263 en 269-271.